

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-56-7>

УДК 336.1/2:005.966.1

ДЕТІНІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ ЯК ЗАПОРУКА ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

DETINIZATION OF THE ECONOMY AS A GUARANTEE OF THE FINANCIAL SECURITY OF THE STATE

Войцехівська Світлана Іванівна

аспірант,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6704-409X>**Voitsekhivska Svitlana**

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

У статті розглянуто теоретико - методологічні аспекти системної детінізації економіки на основі висвітлення наукових поглядів щодо трактування феномену «тіньова економіка» та «фінансова безпека держави», а також окреслено їхню роль та місце в загальній системі національної безпеки. Проведено розрахунки стану та тенденцій зміни інтегрального показника рівня тіньової економіки та рівня фінансової безпеки держави в період з 2012 р. до 2022 р. Встановлено, що в Україні дані поняття мають тісну взаємодію та узгодженість, і відповідно зростання рівня фінансової безпеки можна спостерігати саме в період падіння рівня тіньової економіки. Окреслено ключові проблеми України на шляху до детінізації економіки та забезпечення оптимального рівня фінансової безпеки. Аргументовано термінову необхідність у формуванні комплексу заходів, які сприятимуть процесу детінізації економіки нашої держави, як запоруки зміцнення фінансової безпеки держави у післявоєнному відновленні економіки. За результатами аналізу та дослідження закордонного досвіду практики протидії тіньової економіки виявлено актуальні механізми системної детінізації економіки України та запропоновано дієвий інструментарій реалізації державної політики.

Ключові слова: тіньова економіка, фінансова безпека, інтегральний показник рівня тіньової економіки, інтегральний показник рівня фінансової безпеки, детінізація економіки.

The article examines the theoretical and methodological aspects of the systemic detinization of the economy based on the coverage of scientific views on the interpretation of the phenomenon of "shadow economy" and "financial security of the state", as well as outlines their role and place in the general system of national security. The scientific approaches of representatives of schools of economic thought to the studied phenomenon of economic detinization are analyzed. It is proved that there is no single view on the interpretation of the problems of the existence of the shadow economy through the prism of cause-and-effect relationships. Calculations were made of the state and trends of changes in the integral indicator of the level of the shadow economy and the level of financial security of the state in the period from 2012 to 2022. It was established that in Ukraine these concepts have a close interaction and coherence, and accordingly, the growth of the level of financial security can be observed precisely in the period a drop in the level of the shadow economy. The expediency of determining the "detinization of the economy" from the standpoint of establishing regulatory actions of the state in the person of the executive authorities, which is aimed at eradicating the causes of the shadow sector, building a favorable institutional environment, forming a complex of detinization mechanisms and coordinating their interaction based on the systematization and activation of innovative regulatory tools, is proven. The key problems of Ukraine on the way to detinization of the economy and ensuring the optimal level of financial security are outlined. The urgent need for the formation of a set of measures that will contribute to the process of detinization of our state's economy is argued, as a guarantee of strengthening the state's financial security in post-war economic recovery. According to the results of the analysis and research of the foreign experience of the practice of combating the shadow economy, the actual mechanisms of the systemic detinization of the economy of Ukraine were identified and an effective toolkit for the implementation of state policy was proposed.

Keywords: shadow economy, financial security, integral indicator of the level of the shadow economy, integral indicator of the level of financial security, detinization of the economy.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку світовій фінансово-економічній системі притаманні риси недосконалості та незавершеності у процесі формування системи світового порядку, що викликають значні загострення загроз, ризиків та викликів для глобальної економіки і відповідно, відбуваються зміни в процесах геополітизації, регіоналізації та мегарегіоналізації. Унаслідок чого, відбуваються структурні деформації, які спричиняють дисбаланс розвитку вітчизняних економік, особливо тих, що сформовані у країнах із достатньо низьким рівнем соціально-економічного розвитку. На сьогоднішній час відбувається достатньо суттєве загострення проблем стабілізації економіки України, яка перебуває у шоковому стані, а сектор тіньової економіки набуває невинного поширення, що спричинено як ціновими так і девальваційними шоками, активізацією військового конфлікту та критичним загостренням політичних відносин з росією. Масштаби процесу тінізації вітчизняної економіки досягнули критичних відміток та вимагають невідкладного пошуку шляхів зниження рівня тінізації економіки в країні, адже мають прямий вплив на зниження рівня її фінансової безпеки. Стає очевидним, що на сучасному етапі вкрай необхідним є розробка цілого комплексу заходів, які б сприяли процесу детінізації вітчизняної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних та практичних аспектів існування та функціонування вітчизняної тіньової економіки, механізмів детінізації присвячено багато наукових праць як зарубіжних так і вітчизняних вчених. Нами були проаналізовані наукові підходи представників різних шкіл економічної думки щодо вивчення явища тіньової економіки.

Представники дуалістичної школи (Харт К.; Сетураман) досліджували неформальну економіку, яка є одним із етапів розвитку держави та виникає зазвичай у зв'язку із відсутністю можливостей для праці, тобто неформальний сектор економіки являє собою своєрідний резерв чи подушку безпеки, що інтегрує вільну робочу силу, обмежуючи при цьому формальний сектор [1; 2].

За переконанням представників структуралістичної школи (К. Мозер; М. Кастеллс та А. Портес) неформальний сектор економіки складається з підпорядкованих підрозділів та працівників, що дає змогу знизити витрати, а тому є фактором конкурентного зростання великих капіталістичних організацій. Відповідно, природа такого капіталістичного зрос-

тання спричиняє розвиток неформальних економічних відносин та є інструментом розвитку капіталізму [3; 4].

Правова школа (Е. де Сото): поширення тіньової економіки зумовлює негативні наслідки такі як: затримка зростання через низьку продуктивність праці, достатньо обмежений обсяг інвестицій, неефективна податкова система, низький рівень впровадження НТП та складнощі в макроекономічній політиці [5].

Представники волонтаристської школи (В. Малоні) переконані, що неформальні організації та підприємства створюють на ринку недобросовісну конкуренцію для формальних організацій та підприємств, через уникнення формальних процедур, податків та інших витрат на виробництво. Стверджують, що неформальні організації та підприємства мають бути приведені під формальну регуляторну процедуру, що дасть змогу збільшити податкову базу та, відповідно, знизити рівень недобросовісної конкуренції на ринку [6].

Дискусійні питання пошуку методів та шляхів детінізації економіки України, дослідження способів забезпечення її фінансової безпеки багаторазово ставали предметом наукових досліджень та відповідно, відображаються в цілій сукупності практичних рекомендацій та розробок.

У дослідженнях сьогодення серед українських вчених не існує єдиного погляду на визначення проблем існування тіньового сектору економіки через призму причинно-наслідкових зв'язків. Науковці з різних сторін трактують дане явище, що пояснює різні шляхи детінізації вітчизняної економіки.

Відтак науковець О. Власюк під поняттям «детінізація економіки» пропонує розуміти один із шляхів забезпечення фінансової складової економічної безпеки країни [7]. Також вчений акцентує увагу на потребі врахування факторів формування стану геополітичної, гео економічної та геостратегічної ситуації у світі в процесі розробки детінізаційних заходів, та наполягає на окресленні стратегічних векторів для таких заходів, оскільки в боротьбі із тіньовою економікою в короткостроковій перспективі не вбачає сенсу, з огляду на транснаціональний характер такого деструктивного явища.

Український вчений З. Варналій досліджував питання сутності, особливостей та шляхів детінізації тіньового сектору економіки [8]; науковець С. Квасовський присвятив свої праці розгляду механізмів виявлення та попе-

редження незаконної економічної діяльності [9]; І. Мазур розглядала особливості легалізації економіки в трансформаційних суспільствах [10]; Н. Мушинська основну увагу акцентувала на зображенні регіональних особливостей зниження тіньового сектору економіки [11].

Також дослідженням проблеми детінізації вітчизняної економіки займалися вчені М. Вінчук та Н. Наконечна. Вони встановили, що зростання рівня тінізації економічних процесів в країні та одночасне падіння рівня її фінансової безпеки викликають одні і ті ж фактори, що мають вплив на нестабільність грошово-кредитної та фінансової політик, зростання фінансової залежності від кредиторів та політичні чинники і недосконале законодавче забезпечення функціонування фінансової сфери [12].

Науковці М. Бліхар та Л. Савченко провівши власні емпіричні дослідження доводять, що підвищення рівня тіньової економіки в країні викликає загострення макроекономічної нестабільності та сповільнює темпи соціально-економічного розвитку [13]. Також вони встановили, що детінізаційні заходи мають позитивний вплив на формування і реалізацію антилегалізаційної політики держави, оскільки розглядають процес детінізації як один із ефективних інструментів протидії «відмиванню» доходів, отриманих злочинним шляхом, та які, на переконання вчених Я. Пушак та М. Вінчук, мають значний вплив на підтримання фінансової стабільності в державі та зниження рівня соціальної напруженості у суспільстві [14].

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Проте, не зважаючи на вагомий науковий внесок у дослідження шляхів детінізації економіки України як запоруки фінансової безпеки держави, бажаного результату ще не вдалося отримати, а отже, виникає потреба у проведенні подальших наукових розробок у зазначеному руслі.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є дослідження теоретичних та практичних засад визначення шляхів детінізації економіки України як запоруки фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі тіньова економіка пронизує всі сфери життєдіяльності людини, формує сучасний економічний ринок, впливає на всі стадії відтворювального процесу, на процеси модернізації та глобалізації, які відбуваються в усьому світі.

Тіньовий сектор економіки вже достатньо тривалий період часу так би мовити «паразитуює» в світовій економічній системі. Так, згідно з даними Міжнародного валютного фонду 60% населення по всьому світу зайнято в прихованому економічному секторі. Переважаюча частка тіньової економіки приходиться на країни, які розвиваються, відповідно такий розподіл є нерівномірним. У країнах Європейського союзу даний показник знаходиться в межах 15–20%, в країнах Африки та Азії він значно вищий, і становить 80–90%. В загальному в «тіні» перебуває близько 2 млрд. працюючих осіб, що перевищує населення Китаю. Самий тіньовий сектор економіки займає в середньому близько 35% ВВП країн із середнім та низьким рівнем доходу на душу населення. Найвищі показники тіньової економіки спостерігаються в Латинській Америці та країнах Африки на південь від Сахари, найменші – у країнах Європейського союзу та Східній Азії [15].

Більшість держав, у тому числі й Україна, намагаються стримати розвиток тіньового сектору економіки різними заходами покарання чи силового впливу, а не за допомогою реформ податкової та соціальної систем, які могли б поліпшити динаміку офіційної економіки.

Посилення дестабілізуючого впливу на розвиток економіки та суспільства в Україні, що значно посилюються військовими чинниками внаслідок повномасштабного вторгнення росії на територію нашої країни, поглибило тінізаційні процеси в економіці та призвело до активізації деструктивних явищ соціально-економічного характеру.

Найсуттєвішого негативного впливу, який був спричинений зазначеними тенденціями, зазнав фінансовий сектор країни, що виявляється в падінні рівня фінансової безпеки через підвищення рівня тінізації економіки. Окреслене актуалізує необхідність пошуку ефективних способів, методів і шляхів боротьби з кризовими явищами та формування і реалізація дієвого механізму детінізації економіки України як запоруки фінансової безпеки.

Постійно зростаючі обсяги тіньової економіки України та розробка нових схем ведення незаконної економічної діяльності зумовлюють активізації процесу протидії даному деструктивному явищу. Безсумнівно окреслені проблеми значно поглибилися з початком повномасштабної війни росії проти України, та набули нових рис, а існуючі на даний час заходи детінізації є мало ефективними та недієвими.

Міністерством економіки України встановлено критичний рівень тіншового сектору економіки на рівні 30%, що супроводжується негативними наслідками (рис. 1).

Проаналізувавши дані рис. 1 можна зробити висновок, що за період 2012–2022 рр. були зростаючі (2012–2014 та 2020–2022 рр.) та спадаючі (2015–2019 рр.) тенденції зміни інтегрального показника рівня тіншової економіки. Також, відмічається зростання рівня тіншової економіки саме в той час, коли в країні відбувалося загострення соціально-економічних та суспільно-політичних криз до яких можна віднести:

- 2013–2015 рр. – відбувається Революція Гідності та поглиблюються політичні коливання, здійснюється реформатування влади та анексія Автономної Республіки Крим, початок війни на сході України;

- 2020–2021 рр. – поширення світової пандемії COVID-19, встановлення карантинних обмежень, які вплинули на діяльність більшості суб'єктів господарювання та на ведення ними фінансово-господарської діяльності;

- 2022 р – і до сьогодні – період повномасштабної війни росії проти України, яка призводить до масштабних руйнувань та повного знищення інфраструктури, людських ресурсів та обмеженості доступу до значних територій країни.

Одночасно, із підвищенням рівня тіншової економіки відбувається достатньо різке зниження рівня реального ВВП країни до 0 у 2013 р. до – 6,6% у 2014 р., до – 9,8% у 2015 р., до – 3,8% у 2020 р. та до – 29,1% у 2022 р.

Обсяги реального ВВП є одним із ключових факторів, який визначає фінансову стій-

кість держави та, відповідно, рівень безпеки її фінансової системи.

За переконаннями директора Інституту еволюційної економіки Ігоря Макаренка протягом військового протистояння тіншовий сектор вітчизняної економіки набуває критичної відмітки в 50%. Оскільки частина критичної інфраструктури знищена, відбувається мобілізація національних економічних процесів з метою забезпечення потреби сил оборони та безпеки, правоохоронних органів, часткове відновлення об'єктів критичної інфраструктури та фінансової системи, забезпечення деяких економічних, соціальних та інших потреб населення, у тому числі тимчасово переміщених осіб [18]. У зв'язку з цим переважна більшість населення має за мету зберегти соціальні блага, які, на жаль, знаходяться під загрозою втрати. Все це спричиняє зростання рівня тінзації економіки та збільшення об'єму її тіншового сектору.

Стан та динаміку зміни рівня фінансової безпеки України в період з 2012 р. по 2022 р. зображено на рис. 2.

Проаналізувавши дані рис. 2 можна сказати, що за період 2012–2022 рр. рівень фінансової безпеки мав циклічний характер, оскільки були періоди зростання (2012–2013 рр.; 2016–2018 рр.) та періоди спаду (2014–2015 рр.; 2019–2022 рр.). Перший період спаду був спричинений суспільно-політичною кризою, анексією достатньо великих територій росією та початком військового протистояння, що викликало відчутне падіння рівня захисту національних фінансових інтересів, та, відповідно, зниження рівня фінансової безпеки до 36% у 2015 р. Але протягом 2016–2018 рр. відбулася незначна стабіліза-

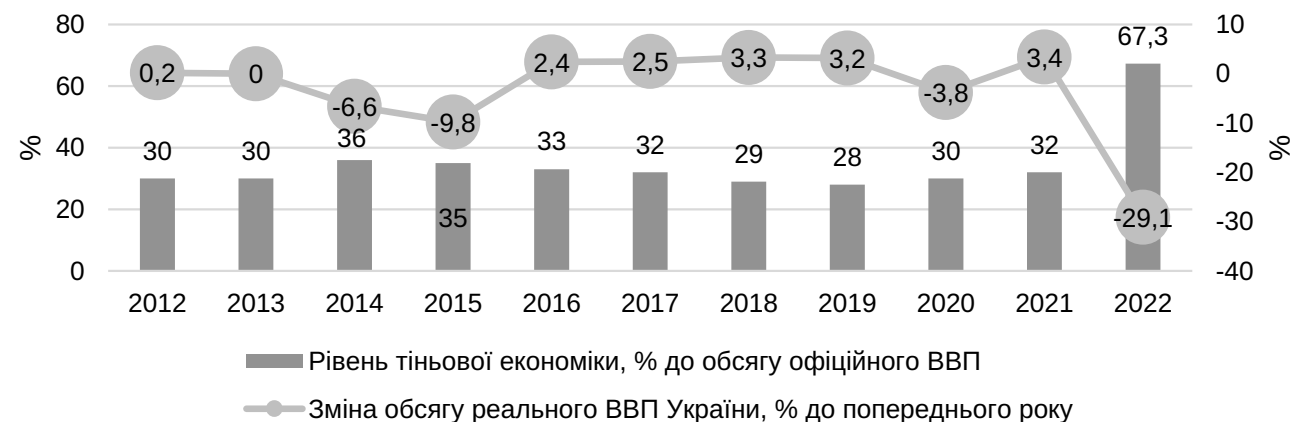

Рис. 1. Динаміка інтегрального показника рівня тіншової економіки України та зміни обсягу реального ВВП у 2012–2022 рр., %

Джерело: складено за [16; 17]

ція фінансової системи, що дала підґрунтя для зростання рівня фінансової безпеки до 46%. 2019 р. відзначився дестабілізуючим впливом пандемії COVID-19, що спричинило поглиблення макроекономічної нестабільності та стагнації національної економіки, падіння рівня фінансової безпеки.

Тому можна зробити висновок, що все ж існує певна закономірність, оскільки періоди

зниження рівня фінансової безпеки припадали на періоди підвищення рівня тінізації економіки в державі, що свідчить про їх взаємоумовленість та лінійну залежність.

Це породжує необхідність формування та реалізації комплексу заходів із детінізації економіки України (рис. 3).

Запропоновані заходи, які враховують особливості функціонування національної еконо-

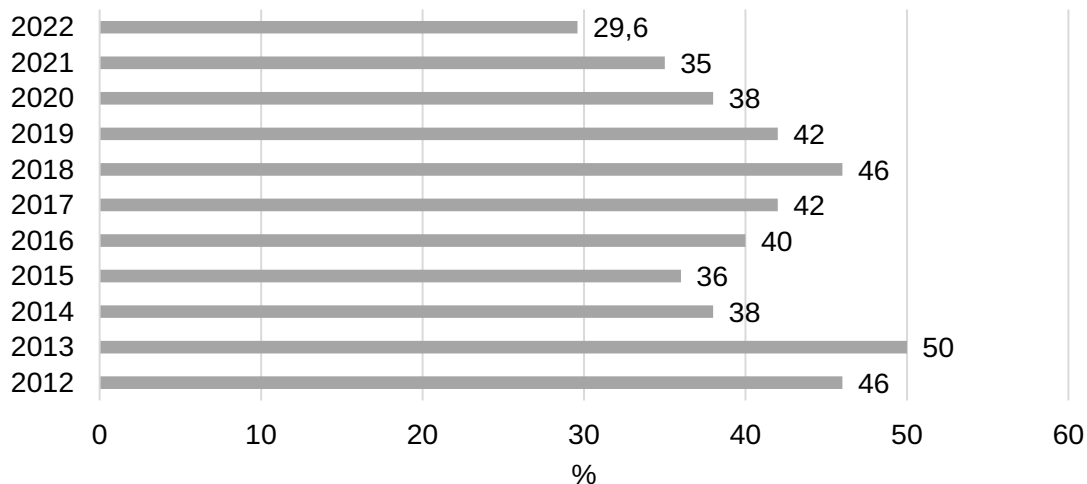

Рис. 2. Стан та динаміка зміни рівня фінансової безпеки України у 2012–2022 рр., %

Джерело: складено за [19; 20]

Рис. 3. Механізм системної детінізації економіки України

Джерело: сформовано на основі [21]

міки й фінансової системи в умовах запровадження спеціального правового режиму воєнного стану, дозволять знизити рівень тіньової економіки в країні та забезпечити оптимальні параметри фінансової безпеки держави.

Мінімальний рівень тіньової економіки дасть змогу державі вийти на якісно новий рівень, оскільки капітал залучений із тіньового сектору буде спрямований для структурної перебудови та зростання обсягів легальної економіки як в матеріальній так і в нематеріальній сферах.

Висновки. Таким чином, проведені дослідження стратегічних напрямків детінізації економіки України в контексті зміцнення фінансової безпеки держави дають підстави для висновку, що на сучасному етапі державотворення України, яка перебуває в умовах війни з російською федерацією істотно загострилися проблеми формування комплексу дієвих заходів протидії тінізаційним проце-

сам, що спостерігаються в національній економіці. Виявлено, що тіньова економіка та фінансова безпека держави як окремі економічні явища, тісно взаємопов'язані та взаємообумовлені. Встановлено, що зростання рівня тіньової економіки в Україні відбувається в період посилення соціально-економічної та суспільно-політичної криз та провокує значне зниження рівня фінансової безпеки держави. З'ясовано критичне зростання рівня тіньової економіки в умовах 2022 р. до 67,3% офіційного ВВП та зниження рівня фінансової безпеки в даному періоді до 29,6%, що обумовлено посиленням впливу вагомих дестабілізуючих чинників зовнішнього й внутрішнього середовища, в тому числі й чинників воєнного характеру. З метою нівелювання негативного впливу та кризових станів запропоновано низку заходів щодо проведення детінізації економіки України, які передбачають комплексний підхід та їх реалізацію в стратегічній перспективі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Keith Hart. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies*. 1973. No. 11(1). P. 61–89.
2. Sethuraman. The Urban Informal Sector: Concept, measurement and Policy. «*International Labour Review*». 1976. Vol. 114. No. 1. ILO, Geneva.
3. Moser C. Informal Sector or Petty Commodity Production: Dualism or Dependence in Urban Development. «*World Development*». 1978. Vol. 6. No. 9/10. P. 1041–1064. Pergamon Press, Oxford (GB).
4. Castells M., Portes A. World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy. «*The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Advanced Developed Countries*». Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1989.
5. De Soto H. The Other Path: The Economic Answer to Terrorism, book preface dates from 2002. «Harper Collins» 1989. New York.
6. Maloney W. Does Informality Imply Segmentation in Urban Labor Markets? *Evidence from Sectoral Transitions in Mexico*. 1999. P. 275–302. The World Bank Economic Review, 13.
7. Vlasjuk O.S. (2016). National security of Ukraine: evolution of domestic policy problems: selected scientific works. K.: NISD, 528 p. (in Ukraine)
8. Варналій З.С. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія. Київ : НІСД, 2006. 576 с.
9. Квасов С. А. Організаційно-економічний механізм виявлення та попередження тіньової діяльності : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.02.00. Київ : Н.-д. екон. ін-т М-ва економіки з питань європ. інтегр. України, 2005. 19 с.
10. Мазур І. І. Детінізація економіки в трансформаційних суспільствах : автореф. дис. д-ра екон. наук : 08.00.01. Київ : Нац. ун-т ім. Т. Шевченка, 2007. 40 с.
11. Мушинська Н. Ю. Регіональні особливості зниження рівня тінізації економіки : автореф. дис. канд. екон. наук : 08.00.05. Харків : Харк. нац. акад. міс. госп-ва, 2008. 20 с.
12. Vinichuk M.V., Nakonechna N.V. (2017). Economic security of the state: socio-economic dimension: study guide. Lviv : Liga-Press, 322 p. (in Ukraine)
13. Blikhar M. M., Savchenko L. A., Komarnytska I. I., Vinichuk M. V. (2019). Strategic orientaries of legalization of the economy of Ukraine: economic and legal aspects. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. Vol. 2 (29). 534 p. P. 101–112. URL: DOI: <http://doi.org/10.18371/fcaptop.v2i29.171850> (in English)
14. Pushak Ya. Ya. Vinichuk M. V. (2017). The level of Ukraine's shadow economy and its impact on the social component of the state's economic security. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: economic sciences*. Issue 22. Part 1. Kherson: "Helvetika" Publishing House. 154 p. P. 142–146. (in Ukraine)

15. База даних МВФ. URL: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets>
16. General trends of the shadow economy in January-September 2021: analytical note. Kyiv: Ministry of Economy of Ukraine, 2021. 14 p. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (in Ukraine)
17. Shadow economy. General trends of 2021: analytical note. Kyiv: Ministry of Economy of Ukraine, 2021. 12 p. <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (in Ukraine)
18. Макаренко І. Виступ директора Інституту еволюційної економіки під час прямого ефіру на i-ua.tv. Київ, 15.06.2022. URL: <https://i-ua.tv/news/>
19. Pyatnytska G. T., Fedulova I. V. (2020). Financial security of the country and the enterprise: definition, relationship and security risks. *Efficient economy*. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8059> (in Ukraine)
20. The level of economic security is integral and by individual components: email response to the request for access to public information from 07/08/2020 to the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. Ex. number 3032-06/43477-09 dated 07/14/2020 (in Ukraine)
21. Августин Р. Р. Теоретико-методологічні засади та прикладні інструменти державної політики системної детінізації економічних відносин в Україні : монографія. Тернопіль : Крок, THEU, 2017. 309 с.

REFERENCES:

1. Keith Hart. Informal Income Opportunities and Urban Employment in Ghana. *Journal of Modern African Studies*. 1973. No. 11(1). P. 61–89
2. Sethuraman. The Urban Informal Sector: Concept, measurement and Policy. *«International Labour Review»*. 1976. Vol. 114. No. 1. ILO, Geneva.
3. Moser C. Informal Sector or Petty Commodity Production: Dualism or Dependence in Urban Development. *«World Development»*. 1978. Vol. 6. No. 9/10. P. 1041–1064. Pergamon Press, Oxford (GB).
4. Castells M., Portes A. World Underneath: The Origins, Dynamics, and Effects of the Informal Economy. *«The Informal Economy: Studies in Advanced and Less Advanced Developed Countries»*. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1989.
5. De Soto H. The Other Path: The Economic Answer to Terrorism, book preface dates from 2002. *«Harper Collins»*. 1989. New York.
6. Maloney W. Does Informality Imply Segmentation in Urban Labor Markets? *Evidence from Sectoral Transitions in Mexico*. 1999. P. 275–302. *The World Bank Economic Review*, 13.
7. Vlasyuk O. S. (2016). National security of Ukraine: evolution of domestic policy problems: selected scientific works. Kyiv: NISD, 528 p. (in Ukraine)
8. Varnaliya Z. S. (2006). Tinova ekonomika: сутnist, osoblyvosti ta shlyaxy legalizatsiyi [Shadow economy: essence, features and ways of legalization]. Kyiv: NISD, 576 p. (in Ukrainian)
9. Kvasov S.A. (2005). Organizacijno-ekonomichnyj mexanizm vyavlennya ta poperedzhennya tinovoyi diyalnosti [Organizational and economic mechanism of detection and prevention of shadow activities]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv: NISD, 19 p (in Ukrainian)
10. Mazur I. I. (2007). Detinizaciya ekonomiky v transformacijnyx suspilstvax [Detinization of the economy in transformational societies]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv: Nacz. un-t im. T. Shevchenka, 40 p. (in Ukrainian)
11. Mushhynska N. Yu. (2008). Regionalni osoblyvosti znyzhennya rivnya tinizatsiyi ekonomiky [Regional features of reducing the level of shadowing of the economy]. Extended abstract of candidate's thesis. Kharkiv: Khark. nacz. akad. mis. gosp-va, 20 p (in Ukrainian)
12. Vinichuk M. V., Nakonechna N. V. (2017). Economic security of the state: socio-economic dimension: study guide. Lviv: Liga-Press, 322 p. (in Ukraine)
13. Blikhar M. M., Savchenko L. A., Komarnytska I. I., Vinichuk M. V. (2019). Strategic orientaries of legalization of the economy of Ukraine: economic and legal aspects. *Financial and credit activity: problems of theory and practice*. Vol. 2 (29). 534 p. P. 101–112. DOI: <http://doi.org/10.18371/fcaptp.v2i29.171850>. (in English)
14. Pushak Ya. Ya. Vinichuk M.V. (2017). The level of Ukraine's shadow economy and its impact on the social component of the state's economic security. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: economic sciences*. Issue 22. Part 1. Kherson: "Helvetika" Publishing House. 154 p. P. 142–146. (in Ukraine)
15. Baza danykh MVF. «Ohlyad svitovoyi ekonomiky» [MF database «Overview of the world economy»]. Retrieved from: <https://www.imf.org/external/datamapper/datasets> (in Ukraine)

16. General trends of the shadow economy in JanuarySeptember 2021: analytical note. Kyiv: Ministry of Economy of Ukraine, 2021. 14 p. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&id=e-384c5a7-6533-4ab6-b56f50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (in Ukraine)
17. Shadow economy. General trends of 2021: analytical note. Kyiv: Ministry of Economy of Ukraine, 2021. 12 p. <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> (in Ukraine)
18. Makarenko I. (2022). Vystup dyrektora Instytutu evolyucijnoyi ekonomiky pid chas pryamogo efiru na i-ua.tv [Speech of the Director of the Institute of Evolutionary Economics during a live broadcast on i-ua.tv]. Kyiv. Retrieved from: <https://i-ua.tv/news> (in Ukraine)
19. Pyatnytska G. T., Fedulova I. V. (2020). Financial security of the country and the enterprise: definition, relationship and security risks. *Efficient economy*. № 7. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8059> (in Ukraine)
20. The level of economic security is integral and by individual components: email response to the request for access to public information from 07/08/2020 to the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine. Ex. number 3032-06/43477-09 dated 07/14/2020 (in Ukraine)
21. Avgustyn R.R. (2017). Teoretyko-metodologichni zasady ta prykladni instrumenty derzhavnoyi polityky systemnoyi detinizaciyi ekonomichnyx vidnosyn v Ukrayini [Theoretical – methodological foundations and applied tools of the state policy of systemic detinization of economic relations in Ukraine]. Ternopil: Krok, TNEU, 309 p. (in Ukraine)